

auteur terecht als de manager van de *special relationship* wordt gekarakteriseerd, met vaste hand bleef sturen, verliep deze emancipatie slechts moeizaam. Ter illustratie hiervan gaat Van Sas uitvoerig in op kwesties als de teruggave van de koloniën, de slavenhandel en de Rijnvaart. Vooral deze laatste kwestie zette kwaad bloed tussen de partners door de Nederlandse neiging het heft in eigen hand te nemen en de vrij botte Britse reactie daarop.

Het ontslag van Clancarty kwam, wellicht mede door zijn optreden in de Rijnvaartaffaire, als gevolg van een ingewikkelde intrige waarvan de *ins and outs* niet geheel meer zijn te reconstrueren, maar waarin Willem I mogelijk een nogal dubbelhartige rol heeft gespeeld. Sedert die crisis legde de Nederlandse buitenlandse politiek zich toe op het verwerven van de status van grote mogendheid, met handhaving van een gewijzigde, want gelijkwaardiger, *special relationship*.

De basis waarop die status zou moeten worden verworven was de groeiende welvaart, die zo'n essentiële rol in het denken van de economisch georiënteerde koning-koopman innam. Het is jammer dat Van Sas vrijwel niet ingaat op het illusionaire karakter van dit streven, illusionair niet omdat die groei van de welvaart een onhaalbare kaart zou zijn geweest, maar omdat ook in de negentiende eeuw macht toch vooral uit de loop van het geweer kwam. Hij zou daarbij mooi hebben kunnen aansluiten aan de door hemzelf geciteerde uitspraak van Castlereagh dat Willem I 'door 'the genius of his people' en 'the principles of his government' niet tot grote militaire inspanningen in staat zou zijn'.

Juist die militaire zwakte bleek in 1830 fataal te zijn. Zolang de mogelijkheid niet geheel uitgesloten leek dat Willem I met militaire middelen de Belgische opstand zou kunnen onderdrukken, bleven de Britten geneigd het Verenigd Koninkrijk de hand boven het hoofd te houden. Vanaf het moment echter waarop duidelijk werd dat Willem daartoe niet in staat was, liet 'Onze Natuurlijkste Bondgenoot' het Koninkrijk vallen als een baksteen. Velen in het Noorden mogen daar niet al te rouwig om zijn geweest, maar hoe men het ook keert of wendt, het Britse optreden in die tijd werpt toch een eigenaardig licht op de *special relationship*.

De auteur beschrijft de Engelse politiek, die hij ook van binnenuit analyseert, terecht aan de hand van de begrippen *containment* en *appeasement*. De vergelijking met München 1938, door Van Sas niet rechtstreeks gemaakt, dringt zich niettemin sterk op. Zijn studie lijkt het standpunt te versterken van degenen die een sterke continuïteit menen te zien in de Britse buitenlandse politiek.

Hoewel op een aantal punten, met name bijvoorbeeld wat betreft de manier waarop het begrip Europa in de diplomatie van die dagen werd gebruikt, een wat scherpere analyse wellicht mogelijk was geweest, kan worden vastgesteld dat Van Sas met zijn boek een uitstekend gefundeerde synthese heeft geproduceerd en tegelijkertijd heel wat aarde heeft omgewoeld waarin met een grote kans van slagen nieuwe plantjes kunnen worden geplant.

W. H. Roobol

B. Hesselink, *Gerhard Jannink & Zonen te Enschede, 1853-1938. Jaren van rationalisatie en verzet* (Hengelo: Twents-Gelderse Uitgeverij Witkam, 1983, 293 blz., f35,-, ISBN 90 6693 004 7).

Dit is geen gebruikelijke bedrijfsgeschiedenis. Het boek gaat over de textielfirma Gerhard

Jannink en Zonen te Enschede, maar de schrijver wil, meer dan in vergelijkbare bedrijfshistories geschiedt, aandacht besteden aan arbeidsverhoudingen. Dit gebeurt vanuit een emancipatorisch perspectief, waarbij aan het marxisme ontleende categorieën als ordenend kader dienen.

Dat moet natuurlijk allemaal kunnen en mogen. Maar omdat de auteur tegelijkertijd vasthoudt aan de pretentie een echte bedrijfsgeschiedenis te schrijven, ontstaat er een bont geheel van invalshoeken en aandachtspunten. Enerzijds zijn er de bedrijfseconomische ontwikkelingen. Die zijn, keurig zoals het hoort, vastgeknoopt aan algemene trends binnen de bedrijfstak en de economische ontwikkelingen in Nederland in het algemeen. Anderzijds zijn de sociale omstandigheden binnen het bedrijf gekoppeld aan de sociale verhoudingen, inclusief de sociale ongelijkheid, in Enschede en in Nederland. En ze zijn tevens in relatie gebracht met de pogingen, die op velerlei niveau gedaan werden om lotsverbetering voor de arbeiders te bereiken. Elk onderdeel wordt ook nog eens uitvoerig ingeleid.

Op deze wijze is het boek tegelijkertijd een bedrijfsgeschiedenis, een economische geschiedenis, een arbeidersgeschiedenis en een sociale geschiedenis. Dat blijkt moeilijk samen te gaan. Want wanneer de auteur de economische en sociale invalshoeken koppelt, verandert opeens de toonzetting. Dit is het duidelijkst te merken in de bedrijfseconomische beschrijvingen. Wat begint als een verantwoorde analyse van bedrijfsresultaten gaat, omdat nu eenmaal het primaat van de emancipatorische visie geldt, op een gegeven moment over in termen als uitbuiting, disciplineren, scheiding van kapitaal en arbeid etcetera ... Ook wat er nu precies in het bedrijf omging en wat er gemaakt werd, raakt daarbij wat op de achtergrond. Het boek gaat meer over arbeidsverhoudingen dan over productie. Meer over stakingen dan over financiering.

Ik vind, dat de auteur teveel tegelijk heeft willen beschrijven en het daarmee zichzelf noch zijn lezers gemakkelijk heeft gemaakt. Toch zou het ook weer jammer geweest zijn als hij zich louter tot de hoofdlijn van zijn betoog beperkt had. Het boek bevat namelijk een schat aan bedrijfshistorische informatie, vrucht van gedegen archiefwerk. Deze figureert dus wel wat ongestructureerd in de tekst, maar is er door de echt geïnteresseerden wel uit te halen. Aan de andere kant had ik ook niet graag dat centrale thema gemist, want de dialectiek rationalisatie-verzet, door de auteur wat geforceerd gelijkgesteld met structuur-evenement, levert een boeiende beschrijving op.

Onder rationalisatie verstaat Hesselink een complex van technische, organisatorische, economische en psychosociale verschijnselen. Deze waren er in het interbellum op gericht om de productie, ondanks de ongunstige conjunctuur, rendabeler te maken en te houden. Binnen de firma Jannink hield dat vooral in: de concentratie van de productie op een relatief klein oppervlak, onder meer door middel van nieuwbouw, de invoering van ploegendiensten en een centrale plankamer. De meest ingrijpende maatregel was echter de uitbreiding van het aantal getouwen per wever. Dit gebeurde door de beperkte invoering van automatische Northrop-getouwen en de aanpassing van bestaande machines.

In relatie met deze rationalisatie van de wevers werden de stuklonen verlaagd. Om hun loon op peil te houden, dienden de arbeiders dus beduidend meer te produceren. Dit drukte de kostprijs voor de ondernemers. De meeste wevers hadden echter zo vaak te kampen met technische storingen, dat ze zich vreselijk moesten uitsloven om hun vroegere inkomen te halen.

In 1931 leidde de onvrede van de werknemers bij Jannink over deze gang van zaken tot het uitbreken van een staking, die door de vier vakbonden gesteund werd. Ongeveer tegelijker-

tijd kondigden de Enschedese en de Twents-Gelderse fabrikantenverenigingen een loonsverlaging van 5% af. Dit werd door de bonden uiteindelijk nog geslikt. Maar toen daar, mede als represaille tegen de weversstaking bij Jannink, nog eens 5% bij op werd gedaan, brak een algemene textielstaking uit.

Het hoofdstuk 6, waarin dit uit de doeken gedaan wordt, bevat me niet erg. Een logisch uitvloeisel van de opzet van het boek zou mijns inziens moeten zijn, dat deze algemene staking wordt beschreven in het verlengde van de gebeurtenissen bij Jannink. Of toch minstens in het perspectief van de gebeurtenissen bij dit bedrijf. Dit gebeurt niet. De firma Jannink komt maar terloops in dit hoofdstuk voor. Bovendien wordt het verhaal halverwege stilgezet om plaats te maken voor een karakterisering van de bij het conflict betrokken partijen. De afloop zit daar wat in verstoppt. Toch gaan ook hier in de ingewikkelde compositie weer belangwekkende mededelingen schuil. Zo berekent Hesselink, dat de voorraden bij Jannink tijdens de staking nauwelijks geslonken zijn. Daarmee relativeert hij de door sommige auteurs geponeerde stelling, dat de staking uitgelokt werd door de ondernemers om van hun gigantische voorraden af te komen.

Het boek wordt afgesloten met een interessant hoofdstuk over de bedrijfsvoering tijdens de crisisjaren. Nu vooral bezien vanuit het handelen van de directieleden. De hierbij gebruikte correspondentie geeft een aardig inzicht in de motieven en overwegingen van verschillende Janninks, die onder meer leidden tot de omzetting in een NV, een vestiging in Engeland en de afsplitsing van de NV Gebroeders Jannink in 1938.

Het zal duidelijk zijn, dat ik vind dat het boek erg informatief is, maar dat het weeffouten vertoont. Recente publikaties als van Alberts cum suis, Fischer en Van Schelven, die voornamelijk op één thema geconcentreerd zijn en die niet bedrijfsvoering en sociale onlusten tegelijk proberen te behandelen, maken een afgewogener indruk. Maar dat kon de auteur nog niet weten toen hij zijn manuscript afsloot. En ook deze recensent niet, als hij niet zo getreuzeld had met zijn bespreking.

P. Kooij

P. V. Sjiem Fat, *Biba Willem Sassen. De procureur-generaal mr. W. K. C. Sassen Jz. (1870-1871). Curaçaos rechtsleven in de 19e eeuw* (Dissertatie Nijmegen; Zutphen: De Walburg Pers, 1986, 328 blz., f65,-, ISBN 90 6011 477 9).

Een fraai uitgegeven en geïllustreerd werk — zoals men van De Walburg Pers mag verwachten — over de Curaçaose procureur-generaal Sassen (1870-1871), een mijns inziens weinig illustere figuur. De auteur — een bekend advocaat op Aruba — heeft dan ook terecht aan de echte figuren in de periode 1866-1873, de gouverneurs De Rouville en Wagner, behoorlijk wat aandacht gegeven. De ondertitel *Curaçaos rechtsleven in de 19e eeuw* is een wel wat te grote vlag voor de lading. Wanneer een procureur-generaal aanwezig is bij het aan diggelen slaan van enig meubilair na de door de overheid voorgeschreven sluitingstijd en diezelfde dramatis persona, mr. Sassen, de storm in het glas bier probeert te sussen, dan zijn de politieke en juridische poppetjes in Curaçao en met enige vertraging in Den Haag, aan het dansen en is de affaire-Sassen geboren. De choreografie van dit gebeuren vereist een toelichting op de spelregels en een beschrijving van decor, spelers en figuranten. Weliswaar was in 1863 de slavernij afgeschaft en werden in 1869 ingrijpende vernieuwingen in de